

aktualistické poňatie štátu mu súčasne slúži na vyjadrenie jeho demokratických ideálov a pozitívne riešenie otázky sociálnej nerovnosti. Bojovník proti súkromnému vlastníctvu, ktoré pokladal za pôvod všetkého zla v ľudskom živote a za zdroj nezmieriteľného protikladu prirodzených a občiansko-politických práv človeka, vyhlasuje v Spoločenskej zmluve súkromné vlastníctvo za nevyhnutný základ spoločnosti. Preto nežiada jeho odstránenie, ale iba vyrovnanie. Demokratický štát, ktorý podľa neho vzniká na rozumných vzťahoch jednotlivca a spoločnosti, bude riešiť nielen záväzné zásady občianskeho chovania každého člena spoločnosti, ale stanoví i mieru súkromného vlastníctva a odstráni rozdelenie spoločnosti na bohatých a chudobných. V tomto zmysle spoločenská zmluva, ktorá v minulosti sankcionovala spoločenskú nerovnosť, má sa stať uskutočnením spoločenskej rovnosti ako vyššieho, a teda uvedomelého stupňa prirodzenej rovnosti.

Spoločenská zmluva — nevelké, ale logicky najkonzistentnejšie Rousseauovo dielo — podáva vynikajúcu analýzu rozmanitých zložiek občianskeho života, štruktúru a organizačné formy demokratickej vlády atd. Tým všetkým sa toto dielo stalo bibliou buržoáznodemokratických revolúcií v celej vtedajšej Európe a i dnes slúži za vzor skvelého politického myslenia. V duchu politických ideálov tohto diela vyznievajú aj Rousseauove požiadavky na výchovu, ako ich rozvinul v Emilovi. V jeho svetle nadobúdajú najkonkrétnejší tvar ideály slobody, demokracie a rovnosti, ktoré vyzdvihol priamo na axiómy nového života. A ak my v nich dnes objavujeme určitú obmedzenosť a nedôslednosť, nemenej im vzdávame aj úctu, pretože vyjadrili to najcennejšie, čo nám Rousseau odkázal ako mysliteľ, občan a človek.

J. G. FICHTE

(1762—1814)

TEODOR MÜNZ

19. mája 1962 uplynulo 200 rokov od narodenia Johanna Gottlieba Fichteho, jedného z reprezentantov nemeckej klasickej filozofie, radiaceho sa medzi Kanta a Schellinga. Fichte bol Kantovým žiakom a veľkým ctiteľom; oboznamovanie sa s Kantovými dielami mu vraj pripravilo najkrajšie dni života, odhliadnuc od nedostatku chleba, ktorým vtedy ako študent trpel. Nadviazal aj na jeho filozofiu a domyslel ju, najmä v gnozeológii. Pravda, vyvíjal sa k dôslednejšiemu idealizmu ako bol Kantov idealizmus, takže ak Kant ešte uznával od subjektu nezávislú existenciu objektu, no tvrdil, že je nepoznateľný, Fichte ju už neuznával. Isté sú vraj len subjektívne predstavy a neznáma vec osebe, čo by ich mala vyvolávať, nejestvuje. Všetky predstavy však predpokladajú subjekt, „ja“, ktoré je vždy prítomné a preto sú jeho výtvorom. Nie objekt tvorí obsah subjektu, ale subjekt objektu; a nielen obsah, ako u Kanta, ale aj formu. Tak sa dostáva Fichte na stanovisko subjektívneho idealizmu.

Fichte sa však s týmito konštatáciami neuspokojuje a pokúša sa načrtnúť spôsob, akým „ja“ buduje svet, objekt, ktorý je len jeho predstavou. Pritom mu ide o akési absolútne, vyšpekulované a nie individuálne „ja“. Týmto spôsobom je dialektika, dobre nám známa od Hegla, ktorý nadväzuje na Fichteho. Postupujúc triadicky — téza, anti-téza, syntéza — ukazuje, ako zo seba vyrastajú všetky kategórie, ktorými sa konštruuje zložitá stavba sveta, alebo, čo je u neho to isté, aká je „genéza absolútneho vedenia“.

Takými kategóriami sú napr. duch, hmota, čas, priestor, príčina, účinok, kvalita, kvantita atď. Kantovské kategórie ako prázdne a nehybné rozumové formy, ktoré naplnia obsahom iba skúsenosť, podnietená vonkajšou vecou osebe, dávajú sa tu do pohybu, produkujú jedna druhú a celú skutočnosť, a nie sú len formou, ale aj obsahom. Hegel kvituje Fichtemu tento čin ako — voči Kantovi — veľmi zásluhný. Heglovu *Logiku* („malú“ či „veľkú“) by sme si bez Fichteho *Vedoslovía* ozaj ťažko vedeli predstaviť.

Z Fichteho subjektívneho idealizmu — on ho nazýval transcendentálnym idealizmom — plynul jeden závažný dôsledok. Fichtem ujíma sa v nemeckej filozofii na dlhú dobu monizmus. Kant bol ešte dualista, veril v boha a svet mimo neho. Keď však Fichte neuznával nijakú existenciu mimo „ja“, prešiel tým k monizmu, i keď idealistickému a tým zároveň aj k — ateizmu. Boha ako mimosvetového a mimosubjektívneho činiteľa u neho niet. To bol v polofeudálnom, idealistickom a farárskom Nemecku, akým bolo Nemecko na konci 18. stor., veľký čin (sám Fichte študoval obligátnu teológiu). Prírodzene, nemohol zostať nepovšimnutý a Fichte nemohol ujsť trestu. Príčinu k známému „ateistickému sporu“ s Fichtem zavalil on sám, keď r. 1798 vyšla Forbergova práca „Vývoj pojmu náboženstva“ s krátkym Fichteho úvodom „O príčine našej viery v božskú správu nad svetom“. Fichte tu odvážne a nezabale napáda tradičné kresťanské predstavy o bohu ako mimosvetovej bytosti, osobe, stvoriteľovi sveta z ničoho, o tom, že na jeho existenciu možno uzatvárať z existencie hmotného sveta atď. „Rozum sa musí zastaviť pri bytí sveta ako absolútna“, hovorí. „Svet je len preto, že je a je taký len preto, že je taký... Svet je sebou samým podmienený, v sebe uzavretý a práve preto organizovaný a organizujúci celok, a príčina všetkých jeho javov je v ňom a v jeho imanentných zákonoch.“¹ Tvrdenie, že svet a jeho formy závisia od nejakého intelektu, je „totálny nezmysel“. Určeniami intelektu sú len pojmy a Fichte nevie pochopiť, ako sa môžu premeniť na hmotu alebo ju modifikovať. Ale nadzmyslový svet vraj existuje a má aj nevyhnutný cieľ. Je to ľudské „ja“, ktoré sa povznáša nad svet zmyslov a vládne nad ním. „Ja sám a môj nevyhnutný cieľ sú nadzmyselnom.“² O aký cieľ tu ide? O poznávanie mravného poriadku vo svete a plnenie povinností, ktoré z neho plynú. No tento poriadok nedostal sa do neho zvonku, ale je v ňom, tvorí sa tak, ako celý svet a súčasne s ním. „Naš svet je našou povinnosťou, premenenou na zmyslové materiálno.“³ A „tento mravný poriadok je *to božské*, čo prijímame“.⁴ Jediným vyznaním viery je spokojne a nepredpojata robiť to, čo káže povinnosť, bez pochybovania a mudrovania o následkoch toho. Ba práve takéto pochybovanie a mudrovanie je ateizmus.

Fichte sa teda vyjadruje veľmi jednoznačne: „Onen živý a činný mravný poriadok je sám boh; iného boha nepotrebujeme a nemôžeme chápať.“⁵ „Pojem boha ako zvláštnej substance je nemožný a protirečivý.“⁶

Ozvenu na takéto reči nebolo treba dlho čakať. Veľmi krátko na to vyšiel anonymný spis *List otca svojmu synovi o Fichteho a Forbergovom ateizme*, kde je Fichte obvinený z ateizmu, lebo svetový mravný poriadok stotožňuje s bohom. Ozvali sa aj úrady. Časopis, v ktorom vyšli Fichteho a Forbergove úvahy saská vláda zhabala a vláda Weimarskej republiky Fichteho, vtedy profesora jenskej univerzity, nakoniec ostro po-

¹ *Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung*, Sämtliche Werke V, Berlin 1845, 179—180.

² C. d., 181.

³ C. d., 185.

⁴ Tamže.

⁵ C. d., 186.

⁶ C. d., 188.

karhala a prepustila. Roku 1799 Fichte uverejnil *Odvolanie sa k publiku*, k tomu celý prípad vysvetľuje a dokazuje, že vôbec nie je ateistom, ale skôr akozmistom, lebo popiera existenciu od subjektu nezávislého zmyslového sveta a prírodnej zákonitosti, pochádzajúcej taktiež od objektívneho boha a všetko vkladá do subjektu. Prítom vraj existenciu boha nepopiera a kto by mu vyčítal, že je neveriaci, povedal by mu asi takto: „Si len ako zvieru.“⁷

Nebudeme sledovať dlhé Fichteho výklady o tom, že je veriaci, že verí v boha, zjavenie atď., len to všetko chápe trochu ináč. Práve v tom bol ten háčik. Nech sa totiž Fichte akokoľvek vykrúcal, ako monista bol z kresťanského hľadiska ateistom. Boh, ktorý je totožný so svetom, nevládne nad ním, nestvoril ho, nerobí v ňom zázraky, nepomáha prosiacim, nič po smrti nezaisťuje atď., nie je nijakým bohom. Je to iba prázdne slovo. Fichte tu pokračoval v starej deistickej a najmä panteistickej tradícii, kde sa hovorilo o bohu a myslela sa príroda. V Nemecku v tomto smere vynikol deista Wolff a po Fichtem panteista Hegel, ktorý túto slovnú ekvilibristiku dovedol až k virtuozite.

Fichte sa však prejavil aj na inom poli ako pokrokový mysliteľ. Roky jeho vystúpenia sú rokmi Veľkej francúzskej revolúcie, ktorá nenechala chladným nikoho z reprezentantov nemeckej klasickej filozofie, no najmenej Fichteho. Roku 1793 reagoval na ňu hneď dvoma anonymnými spismi, uverejnenými vo Švajčiarsku: *Dožadovanie sa od európskych panovníkov slobody myslenia, ktorú doteraz potláčali* a *Príspevky k usmerneniu súdov verejnosti o Francúzskej revolúcii*. Z titulnej strany prvého spisu sa dozvedáme, že vyšiel v „Helipolis, v poslednom roku starého temna“. Ani jeden z Fichteho spisov nie je taký útočný ako tento. Fichte v ňom rozvádza myšlienky Rousseauovej *Spoločenskej zmluvy*. Človek sa rodí s božskou iskrou v hrudi, hovorí, ktorou je hlas jeho svedomia. Ten mu prikazuje čo má a nemá robiť, a to slobodne, bez vonkajšieho prinútenia. On sám si je takou mierou zákona, podľa ktorého sa má riadiť. Sloboda je teda jednou z jeho vlastností, ktorými sa líši od zvierat a ktoré sú neodcudziteľné. Otázkou teraz je, akým právom vládnu nad ľuďmi despoticí panovníci. Dedičným? To je nezmysel, lebo odkiaľ vzal toto právo prvý z nich? Len uzurpáciou. Takéto právo nie je nijakým právom. Občianska spoločnosť sa zakladá na zmluve a panovník je len reprezentantom jej výkonnej moci. Nemá práva, ktoré mu spoločnosť nedáva a ani nemôže dať, napr. potláčanie slobody myslenia. Tá patrí k neodcudziteľným právam človeka. Slobodne myslieť je ostatne ešte dovolené, no prejsť svoje myšlienky už nie atď.

Ešte ďalej zachádza Fichte v druhom spise, o Francúzskej revolúcii. K udalostiam revolúcie nehovorí nič, no do hĺbky sa zamýšľa nad niektorými problémami, ktoré nadhodil v prvej práci a rieši aj nové. Ak v prvej kritizuje len panovníkov, teraz útočí už aj na šľachtu tvoriacu „štát v štáte“ a skúma oprávnenosť jej feudálnych výsad. Borí sa s vtedajšími predsudkami, ako: že jeden človek môže byť pánom iného, že jeden občan môže získať právo na prednosť pred spoluobčanmi len svojím rodom, že panovník má robiť svojich poddaných šťastlivými (má byť totiž spravodlivý a nie dobrotivý) atď. To všetko je uzurpácia, hovorí Fichte. „Je pravda, rytier Zlatého rúna, ktorý nie si ničím iným“, vyhlasuje Fichte, „je pravda, a nikto ti to nepopiera, že by ti to bolo veľmi nepríjemné, keby rešpekt pred tvojím vysokým rodom, tvojimi titulmi a radmi náhle zo sveta zmizol a mali by si ta zrazu uctiť len podľa tvojej osobnej hodnoty, keby sa ti malo odňať všetko to z tvojich majetkov, čo sa zakladá na neoprávnenom práve — je to pravda, že by si bol najopovrhovanejší a najchudobnejší medzi ľuďmi, že by si

⁷ *Appellation an das Publicum*, Sämtliche Werke V, Berlin 1845, 194.

upadol do najhlbšej biedy. Ale prepáč, vôbec nebola reč o tvojej biede či nebiede, ale o našom práve.⁸ Fichte napr. kritizuje názor, že niekto má dedičné právo na majetok. Po zomrelom dedia všetci, celá spoločnosť a ak dedičstvo pripadne jednotlivcovi, teda len s jej súhlasom. Ďalším zdrojom majetku môže byť už len práca.

Nemecy ostro útočí Fichte aj na cirkevnú hierarchiu.

Feudalizmus je Fichtemu „neludským právom“, pretože žiaden feudál nemôže povedať poddanému: ty si môj, a ztročiť ho. No Fichte sa nestavia len voči feudálnym zeme-pánom, šlachte, cirkevnej hierarchii, ale aj proti absolútnym monarchom, kráľom a ich monarchiám. Jediným cieľom štátu je kultivovanie slobody ako základného odlišovacieho znaku človeka od zvierat, ku ktorej — ako sme už videli — patrí aj sloboda myslenia. No „vedľa neobmedzenej slobody myslenia neobmedzená monarchia neobstojí.“⁹ Treba zmeniť všetky formy vlády, kde slobodný je len jeden a ostatní sú otrokmi, kde kultúra všetkých slúži len jednému a obmedzuje sa kvôli nemu.

Fichte nie je teda ani za absolútnu monarchiu, ktorá v tých časoch zmierňovala protiklady medzi feudalizmom a kapitalizmom, ako v Rakúsku za Jozefa II. a zachádza ešte ďalej. Kam, to presne nehovorí, no nie je ťažké to z jeho názorov vyvodit': k republike ako vtedy najideálnejšej forme buržoáznej vlády.

Takto sa Fichte predstavuje ako pokrokový buržoázny mysliteľ, bojujúci o základné práva svojej triedy. Je pochopiteľné, že spis nemohol vyjsť vo vtedajšom Nemecku, rozdelenom na desiatky štátov a štátikov s feudálnymi poriadkami a na čele s množstvom panovníkov a panovníčkov.

Dôsledky Francúzskej revolúcie zasiahli však aj Nemecko, a to veľmi nepriaznivo. Prusko s Rakúskom viackrát vystúpili v otvorenom boji proti nej, no vždy s nezdarom. Juhonemecké a západonemecké kniežatá stali sa postupne Napoleonovými vazalmi, až r. 1807 stratilo Prusko polovicu svojich krajín. Napoleonovi generáli začali v ňom zavádzať nové, v nejednej súvislosti pokrokové poriadky. V Nemecku zavládla všeobecná skleslosť. Vo Fichtem, do tých čias kozmopolitovi, ozvalo sa vtedy národné cítenie a na berlínskej univerzite začal prednášať svoje slávne *Reči k nemeckému národu*. Nechce, aby jeho národ zahynul a splynul s iným, ale snaží sa naliať mu sebadôvery, aby znovu získal svoje stratené ja a osamostatnil sa. Cieľom jeho prednášok je „dať zdrveným odvahu a nádej, zvestovať radosť v hlbokom smútku, ľahko a pokojne preniesť ponad hodinu najväčšej tiesne“.¹⁰ Fichte videl, že zhnité feudálne Nemecko nie je schopné postaviť sa fyzicky na odpor Francúzsku, plnému novej sily a preto rozmýšľal ináč. Porazený národ sa dnes vraj už nemôže vymaniť z poroby starými prostriedkami, zbraňami, ale musí hľadať úplne nové. Aké? Duchovné. Nemecko sa musí mravne a duchovne preporodiť, prevychovať, a stať sa potom, ako najvyššie stojaci národ základom kultúry celého ľudstva. Na tejto ceste nesmie klesnúť, lebo potom by nenávratne upadlo celé ľudstvo.

Takéto sú niektoré črty filozofie J. G. Fichteho, v otázkach gnozeologických síce v mnohom spiatočnickeho, no v riešení spoločenskej problematiky pokrokového, humanistu, nasiaknutého osvietenkými ideálmi, ktorému najvyšším cieľom každej spoločnosti bola „úplná rovnosť všetkých jej členov“,¹¹ ktorý odmietol spoločenskú subordináciu a dožadoval sa koordinácie, dopracujúc sa až k myšlienke akéhosí socializmu. Mnohé

⁸ *Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publicums über die französische Revolution*, Sämtliche Werke VI, Berlin 1845, 53—54.

⁹ C. d., 99.

¹⁰ *Reden an die deutsche Nation*, Sämtliche Werke VII, Berlin 1896, 279.

¹¹ *Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten*, Sämtliche Werke VI, Berlin 1845, 315.

jeho spisy sú aj pre nás na povšimnutie a rozhodne treba skorigovať odmietavý postoj, ktorý až donedávna voči nemu zaujímala marxistická filozofia.

SÁNDOR PETŐFI

IGOR HRUŠOVSKÝ

Pred 140 rokmi sa narodil Sándor Petőfi, geniálny maďarský básnik a čelná postava plebejsko-jakobínskeho smeru maďarského boja za slobodu. Dokonale a cele ako nikto pred ním primkol sa k maďarskému ľudu, k nevoľníckemu roľníctvu i proletariátu, a bojuje za jeho záujmy s bezpríkladnou oddanosťou a obetavosťou ako revolucionár i ako plamenný básnik. V tomto úsilí nepoznal kompromis. Pred mocnými sveta sa nikdy nesklonil a vo svojom denníku z roku 1848 napísal tieto slová: „Vtedy, keď kupovali duše a draho ich platili, keď pokorné hrbenie založilo budúcnosť, zďaleka som sa vyhýbal trhu a pred nikým som nesklonil hlavu, ale som stál so vzpriamenou hlavou a mrzol som i hladoval.“

Petőfi bol ohnivým vlastencom, bol básnikom ľudu i národa, no bol zároveň internacionalistom, zanietеныm za svetovú slobodu, za solidaritu národov, bojujúcich proti tyranii a útlaku. Vlast podľa neho nie je baštou proti všetkému, čo je cudzie; je bránou k širším pospolitostiam. A ďalej: „Vlast je len tam, kde býva právo tiež, a ľud ho nemá dnes!“ Právo však znamená okrem verejných práv aj právo na chlieb. Petőfi predstihol svojich súčasníkov aj v tom, že v národe rozlišuje dva národy.

Petőfiho revolučný demokratizmus a internacionalizmus markantne dokumentujú tieto jeho slová: „Spojili sme sa, aby sme podnikli útok a odstránili triedne hrádze predsudkov človeka proti človeku, občana proti občanovi. Spojili sme sa, aby sme urobili keňec nesvárom, vyplývajúcim z jazykových rozdielov, preto naša spoločnosť... uvita medzi svojimi členmi občanov hovoriacich akýmkoľvek jazykom.“ V tejto súvislosti sa zmienime o tom, že r. 1835 12—13-ročného Petőfiho konfirmoval v Pešti Ján Kollár, keď predtým absolvoval uňho príslušný kurz v slovenskom jazyku. *H a t v a n y* Lajos vo svojom monumentálnom diele *Égy élt Petőfi I—IV* (Budapešť 1955—1957), uvádza, že jeho rodičia (Petrovičovci pochádzajúci z Nového Mesta nad Váhom, Hruzovci z Turca) hovorili medzi sebou i so svojimi rodákmi po slovensky a len niekedy zašli do maďarčiny; v samom Petőfii sa vraj národnostná a jazyková otázka definitívne rozhodla až v študentských rokoch, v Aszóde, keď sa pevne rozhodol pre maďarský jazyk. Niektoré jeho výroky, ktoré sa uvádzajú ako doklad jeho protislovenského zmýšľania, boli len a len osobne motivované. Čo je však v tomto ohľade preňho základne charakteristické, je skutočnosť, že bol zanietеныm bojovníkom za svetovú slobodu a bratstvo všetkých národov; je známe, že Poliakovi Bemovi, hrđiňovi pre mnohých bojov za slobodu utláčaných národov, oddaný bol synovskou láskou.

Vo svetle ideí internacionalizmu a spoločného boja všetkých národov proti feudálnemu útlaku rozvíjal Petőfi svoje plamenné básnické slovo i aktivitu neohrozeného revolucionára. Náš Koloman Banšell r. 1869 v óde na Petőfiho prívolaáva na slávu tomuto „poetovi sveta“. St. Šmatlák vo svojej monografii o Hviezdoslavovi vysoko oceňuje, že Banšell sa vrele hlási k Petőfimu práve v čase, keď sa vždy viac priostroval rozpor medzi vládnucou maďarskou buržoáziou a buržoáziou slovenskou.